

STEFAN SIENERTH

Spionat și hărțuit – arestat și implicat:
scriitori și cărturari germani din
România în vizorul Securității:
studii și articole

Traducere din limba germană de Maria Sass
Postfață de Maria Sass

CUPRINS

Cuvânt înainte	7
I. Cercul din jurul lui Oskar Pastior și generația acestuia	17
<i>Mi-e teamă de povești neinventate. Urmărirea și implicarea poetului Oskar Pastior</i>	19
<i>Confuzia ca mod de viață. Poetul Georg Hoprich – sub presiunea urmăririi, arestării și sinuciderii</i>	67
<i>Filat și hărțuit. Cercul din jurul lui Oskar Pastior în București</i>	110
<i>Paul Schuster, Moses Rosenkranz și delatorii lor</i>	122
<i>Zelos, pasionat, îndârjit. Activitatea de agent a istoricului literar Heinz Stănescu</i>	175
II. Contextul Procesului Scriitorilor de la Brașov din 1959	207
<i>Perioada premergătoare și Procesul Scriitorilor de la Brașov. Câteva reflecții și comentarii</i>	209
<i>Integrarea forțată în circumstanțe schimbate. O contribuție la istoria vieții și familiei scriitorului Erwin Wittstock</i>	226
<i>Activitatea de mediere interculturală sub semnul a două dictaturi. Noi perspective asupra biografiei și operei lui Harald Krasser</i>	298
<i>Un discurs festiv și consecințele acestuia. Traducătoarea Hermine Pilder-Klein – persecutată, batjocorită și arestată</i>	336
<i>Încrustat în scriitura confuză a vremii. Aspecte ale vieții și operei poetului și traducătorului Wolf von Aichelburg</i>	358
<i>În ghearele serviciilor secrete. O contribuție la biografia istoricului Carl Göllner</i>	451

III. Aspecte generale, informații complementare, metodologie....507

Scriitori de expresie germană din România în vizorul Securității comuniste	509
Proceduri operaționale ale Securității în problematica "Fasciști și naționaliști germani". Adnotări privind acțiunile "Epilogul" și "Scutul" în anii 1971-1976	528
Sursă sigură de informații istorico-literare sau simplă urzeală de născociri? Autenticitatea dosarelor Securității privind scriitorii germani din România	541

IV. Anexă561

În oglinda distorsionată a Securității. Proiect de cercetare al Institutului pentru Cultură și Istorie Germană din Europa de Sud-Est (IKGS), privind istoria literaturii germane din România comunistă (1948-1989)	563
Informarea conduce la reconciliere. În dialog cu Christian Schoger	566
Omul Oskar Pastior trebuie reevaluat. Interviu cu Felicita von Lovenberg.....	571

Postfață.....575**Bibliografie585**

I.

Cercul din jurul lui Oskar Pastior
și generația acestuia

Mi-e teamă de povești neinventate.
Urmărirea și implicarea poetului Oskar Pastior

I.

Probabil că dificultăți legate de înțelegerea poeziei sale au contribuit la conturarea unui anumit curs al destinului său.¹ În vara anului 1955, Oskar Pastior (1927-2006), cel care avea să devină unul dintre cei mai importanți poeți germani ai secolului XX, a citit la o serată restrânsă a tinerilor din Sibiu poezia *Kasette/ Casetă*². Întrucât aceasta a fost una dintre primele apariții într-un cadru public ale tânărului poet, încă destul de nesigur din multe puncte de vedere, probabil că era foarte curios de ecoul ce-l avusese poezia sa. Dar ce mare trebuie să-i fi fost dezamăgirea, când și-a dat seama că prietenele și prietenii săi nu pricepeau mare lucru din textul prezentat. I s-a spus direct că textul era prea cifrat, iar imaginile folosite nu le erau familiare.

Surprins de ignoranța estetică a publicului său și probabil cu orgoliul de tânăr și ambițios autor rănit, Pastior a continuat să recite și alte poezii proprii, `mai pe înțelesul celor prezenți`, deci mai puțin ermetice, printre acestea unele tematizau șederea sa într-un lagăr sovietic de muncă silnică.

Pastior fusese deportat în ianuarie 1945, la vârsta de doar

¹ Baza de documentare a prezentului articol este dosarul întocmit de Securitate lui Oskar Pastior, aflat la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS) și păstrat în două mape. Prima parte (numerotată: ACNSAS, I 210840) cuprinde 60 de file și este un "Dosar de urmărire individual" (D.U.I.); al doilea (numerotată: ACNSAS, R 249556) cuprinde 238 de file și este conceput ca "Dosar de rețea". Pentru informații suplimentare a fost cercetat și dosarul lui Grete Löw, precum și alte documente relevante ale CNSAS la care se va face referire în notele de subsol.

² Poezia n-a apărut în niciunul din volumele publicate de Pastior în România (*Offene Worte/ Slove deschise*, București 1964 și *Gedichte/ Poezii*, București 1965). Probabil că nu i s-a mai părut importantă, deoarece această poezie n-a apărut nici în ediția *Opere* realizată de Ernest Wichner care preia și poezii timpurii, nepublicate ale autorului. Vezi: Oskar Pastior: „...sage, du habest es rauschen gehört”/ ...spune că ai auzit-o fremătând”. *Opere*. Vol. I. Editate de Ernest Wichner, München, Wien 2006, pp. 9-28, 159-211, 307-354.

șaptesprezece ani, asemenea altor 75.000 de conaționali de-ai săi germani și s-a reîntors doar în 1949, după un martiriu de cinci ani, prelucrat literar atât de emoționant de laureata Premiului Nobel pentru literatură din 2009, Herta Müller (*1953), în romanul *Leagănul respirației*³, realizat nu în ultimul rând și pe baza însemnărilor lui Oskar Pastior.

Poeziile în care Pastior lăsase să pătrundă aspecte cotidiene din lagărul sovietic, au fost foarte bine primite de auditoriul său. Situațiile și incidentele surprinse erau familiare celor mai vârstnici, unii dintre ei fuseseră, asemenea lui Pastior, deportați în Uniunea Sovietică. Chiar și cei mai tineri, care nu erau afectați nemijlocit, cunoșteau suficient de bine aceste situații. Povestirile despre evenimente de pe șantiere, mine și colhozuri din Ucraina erau subiecte frecvente de conversație în familiile germanilor din România acelor ani, chiar dacă se povesteau discret, doar șoptit, ele constituiau temele de conversație predilecte.

La petrecere participase și Grete Löw (*1927), colegă de serviciu pe atunci a lui Pastior, care-l adora pe educatul și șarmantul prieten, apreciindu-l ca partener inteligent de dialog și poet talentat. Ei îi încredințase Pastior în toamna lui 1955 mai multe poezii proprii, când plecase la București pentru a începe studiul Germanisticii, printre acestea și cele în care prelucrase experiențele sale în Uniunea Sovietică, rugând-o să le păstreze pentru a putea să apeleze la ele, în cazul în care copiile aflate la el s-ar pierde. Pasionată de probleme literare, de filozofie și arte plastice, Grete Löw păstrase poeziile ca pe o comoară, legase tiposcriptele la un legător cunoscut, citind din ele ocazional în cercuri familiare.

Se pare că în următorii doi ani n-a mai avut loc nici o întâlnire între cei doi. Pastior se căsătorise cu etnograful și pictorița Roswitha Capesius (1929-1984), fiica renumitului pedagog și umanist transilvănean Bernhard Capesius (1889-1981), adăugând numele acesteia la numele său. Oskar (Walter) Pastior Capesius, cum avea să se numească în continuare oficial circa un deceniu și jumătate, își crease în București un nou cerc de prieteni. Avea relații de prietenie cu colegi de facultate pasionați de literatură, frecventa cercuri literare bucureștene, își publică primele texte în presa germană din România și era apreciat atât de autori de expresie germană tineri, cât și de

³ Herta Müller: *Atemschaukel*. Roman. München und Wien, 2009/ *Leagănul respirației*. Trad. din germană: I. Șahighian. Ed. Humanitas, București 2009.

cei mai în vârstă ca un poet talentat. Este posibil ca în tot acest timp să nu se fi gândit aproape deloc la Grete Löw.

Dar în toamna anului 1957 a apărut pe nepusă masă la ea la **Sibiu**. Această vizită neașteptată a fost determinată de urmărirea și arestările care erau și în România în plin avânt, după eșuarea revoluției anticomuniste din Ungaria (1956). Ele marcau sfârșitul perioadei de “dezgheț” introdusă de Hrusciiov, după moartea lui Stalin (1953), și întoarcerea la măsuri de socializare și oprimare înăsprite. Pastior, ale cărui amintiri din lagărele de muncă ale Uniunii Sovietice erau încă vii, trebuie să fi intrat în panică. Sub pretextul că i-ar fi adus alte texte pentru a le păstra, o rugă pe Grete Löw la plecare, să copieze poeziile, să le dea alte titluri și să le semneze O(tto) Hornbach, pentru a crea impresia că este vorba de un autor evreu care și-a prelucrat poetic experiențele sale din lagărul de concentrare Buchenwald. Apoi, îi spusese, să distrugă originalele. Grete Löw îi îndeplinesc dorința, a făcut modificările recomandate de Pastior, apoi puse textele originale sub cheie și la început n-a vorbit cu nimeni despre ele.

II.

Fără a fi inițial conștientă de existența poeziilor sale cu tematică “antisovietică”, Securitatea pusese ochii și pe Oskar Pastior în cadrul verificărilor demarate în martie 1957, deoarece acesta atrăsese atenția într-un mod neplăcut unui lector universitar bucureștean care-și semna informările pentru Securitate cu numele de cod “Silviu”.

Fiind coordonator al cercului literar studențesc – astfel informa “Silviu” – Pastior invitase la întrunirea din 21 martie 1957 și pe cunoscutul autor Oscar Walter Cisek (1897-1966), fără a se consulta în prealabil cu “Silviu” care era responsabil al cercului literar din partea cadrelor didactice.⁴ La discuțiile care au urmat unei prezentări făcute de o studentă despre poetul șvab din Banat Franz Liebhard (1899-1989) a participat și Cisek, susținând că referența a fost prea mult preocupată de conținuturile politice ale

⁴ A se vedea „Silviu”, informarea din 23 martie 1957. În: idem, R 249556, fila 85. Sub numele de cod „Silviu” se ascunde cu foarte mare probabilitate istoricul literar Heinz Stănescu, unul dintre cei mai activi agenți ai Securității din mediul literar de expresie germană din România. În anii 1970 semna rapoartele pentru Securitate cu numele de cod „Traian”.

poeziei lui Liebhard, ignorând total aspectele formale ale acesteia. Cisek i s-a adresat și cadrului didactic "Silviu", rugându-l să-i îndemne pe studenți să acorde mai multă atenție criteriilor estetice. Acest fapt ar fi și în interesul literaturii germane din România. Cunoscutul prozator considera inacceptabil faptul că până și opera lui Goethe era interpretată doar din perspectiva "progresului".

La plecare, scrie în informarea sa, "Silviu" l-a rugat pe Cisek să-l convingă pe Pastior, de a trata conducerea cercului cu mai multă seriozitate și să se angajeze mai mult. „Silviu” i-a spus de asemenea lui Cisek că Pastior ar fi o persoană creativă ("un creator"), n-ar trebui să fie împiedicat – bunăoară prin muncă de agitație – să scrie poezii. Talentul său ar trebui susținut, iar el, Cisek, ar putea face acest lucru într-un mod durabil. Autorii care nu respectau recomandările vieții literare oficiale, de a promova poezii interesați de conținuturi "revoluționare" și mai puțin de formă, erau în acei ani, sfârșitul anilor 1950, în general suspecti.

Deoarece opiniile lui Cisek erau cunoscute "Securității", iar acesta intrase deja în vizorul agenților, "Silviu" primi sarcina să-l observe îndeaproape pe Pastior, dar mai ales mediul în care se învârtea acesta. Securitatea era interesată de acele persoane cu care se întâlnea poetul, mai ales că regimul se temea de orice grupare intelectuală și dorea înăbușirea acestora din fașă.

"Silviu" își desfășură activitatea securistică conștiincios și, o săptămână mai târziu, la 30 martie 1957, anunță că Pastior a prezentat la seminarul său un referat despre Alfred Margul-Sperber (1898-1967) și poezia din Bucovina în care a folosit materiale primite, se pare, de la Sperber care nu împrumuta cărțile sale nimănui altcuiva.⁵ Cu această ocazie Pastior ar fi amintit și poezii de Moses Rosenkranz (1904-2003), un deținut politic care a susținut poziții antisovietice.⁶ În general Pastior avusese opinii pozitive despre poezia interbelică din Bucovina, fără a indica în mod critic faptul că în cazul acesteia era vorba de "un cerc burghez-diversionist". "Silviu" evidențiasse că, în calitate de profesor, a trebuit să dea dovadă de mult tact pentru a corecta vorbitorul cu atenție, cu blândețe și să fie totodată discret. Pentru a nu provoca dezbateri neplăcute, ar fi simulat, că nu îl cunoaște pe Rosenkranz. "Silviu" conchide că

⁵ Idem, fila 84.

⁶ Rosenkranz a fost deportat forțat în 1947 în Uniunea Sovietică de către KGB și a fost eliberat abia în 1957.

poeziei lui Liebhard, ignorând total aspectele formale ale acesteia. Cisek i s-a adresat și cadrului didactic "Silviu", rugându-l să-i îndemne pe studenți să acorde mai multă atenție criteriilor estetice. Acest fapt ar fi și în interesul literaturii germane din România. Cunoscutul prozator considera inacceptabil faptul că până și opera lui Goethe era interpretată doar din perspectiva "progresului".

La plecare, scrie în informarea sa, "Silviu" l-a rugat pe Cisek să-l convingă pe Pastior, de a trata conducerea cercului cu mai multă seriozitate și să se angajeze mai mult. „Silviu” i-a spus de asemenea lui Cisek că Pastior ar fi o persoană creativă ("un creator"), n-ar trebui să fie împiedicat – bunăoară prin muncă de agitație – să scrie poezii. Talentul său ar trebui susținut, iar el, Cisek, ar putea face acest lucru într-un mod durabil. Autorii care nu respectau recomandările vieții literare oficiale, de a promova poezii interesați de conținuturi "revoluționare" și mai puțin de formă, erau în acei ani, sfârșitul anilor 1950, în general suspecti.

Deoarece opiniile lui Cisek erau cunoscute "Securității", iar acesta intrase deja în vizorul agenților, "Silviu" primi sarcina să-l observe îndeaproape pe Pastior, dar mai ales mediul în care se învârtea acesta. Securitatea era interesată de acele persoane cu care se întâlnea poetul, mai ales că regimul se temea de orice grupare intelectuală și dorea înăbușirea acestora din fașă.

"Silviu" își desfășură activitatea securistică conștiincios și, o săptămână mai târziu, la 30 martie 1957, anunță că Pastior a prezentat la seminarul său un referat despre Alfred Margul-Sperber (1898-1967) și poezia din Bucovina în care a folosit materiale primite, se pare, de la Sperber care nu împrumuta cărțile sale nimănui altcuiva.⁵ Cu această ocazie Pastior ar fi amintit și poezii de Moses Rosenkranz (1904-2003), un deținut politic care a susținut poziții antisovietice.⁶ În general Pastior avusese opinii pozitive despre poezia interbelică din Bucovina, fără a indica în mod critic faptul că în cazul acesteia era vorba de "un cerc burghez-diversionist". "Silviu" evidențiasse că, în calitate de profesor, a trebuit să dea dovadă de mult tact pentru a corecta vorbitorul cu atenție, cu blândețe și să fie totodată discret. Pentru a nu provoca dezbateri neplăcute, ar fi simulat, că nu îl cunoaște pe Rosenkranz. "Silviu" conchide că

⁵ Idem, fila 84.

⁶ Rosenkranz a fost deportat forțat în 1947 în Uniunea Sovietică de către KGB și a fost eliberat abia în 1957.

era convins că referatul lui Pastior fusese scris sub îndrumarea și cu ajutorul lui Sperber, ceea ce ar constitui o dovadă indubitabilă despre faptul că Pastior ar deține legături strânse cu Sperber, amândoi aparținând unei alianțe literare secrete, la care "Silviu" ar fi făcut referire cu altă ocazie: "iată o dovadă a legăturii Pastior-Sperber (vezi problema cercului clandestin de literatură)".⁷

Dintr-o altă notă informativă⁸ reiese că „Silviu” a luat la rost două colege ale lui Pastior – una dintre acestea era Jutta, fiica scriitorului transilvănean Andreas Birkner (1911-1998) –, care ar fi afirmat la un seminar al său că minoritatea germană din România comunistă nu s-ar bucura de aceleași drepturi ca populația majoritară. În țară n-ar exista nici un singur avocat german, că la sate germanii ar fi asupriți ("sînt persecutați"), casele expropriate la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial nu le erau restituite, pe scurt "sînt jecmăniți". Deoarece din acea grupă, din care făcea parte și Pastior, nimeni nu le-a contrazis pe cele două, ar fi întrerupt seminarul, notează "Silviu".⁹ Ofițerul responsabil făcuse o adnotare pe margine: "nota va fi folosită în legătură cu semnalarea unui cerc literar subversiv", din care face parte studentul Oskar Capesius Pastior".¹⁰

Într-o altă Notă informativă înmănată la 13 aprilie 1957 ofițerului coordonator într-un apartament conspirativ, "Silviu" face referire la alți prieteni ai lui Pastior.¹¹ În afară de Jutta Birkner, Pastior era prieten cu Dieter Schlesak (născut la 1934) și Dieter Fuhrmann (1935-2009), scriitorii de mai târziu, de care-l lega dragostea pentru literatură. Dintre autorii mai vârstnici se simțise atras, în afara lui Cisek și Sperber, de Alfred Kittner (1906-1991), directorul adjunct al Bibliotecii din cadrul Institutului Român pentru Relații Internaționale, pe care-l frecventa Oskar Pastior cu plăcere. În general ar duce o viață mai degrabă retrasă, dedicându-se cu predilecție lucrărilor sale literare, dintre care apăruseră câteva în revistele *Neue Literatur/ Noua literatură*¹² și *Volk und Kultur/ Popor*

⁷ În: Dosarul lui Oskar Pastior, R 249556, fila 84.

⁸ A se vedea: informarea lui "Silviu" din 13 aprilie 1957. În: idem, fila 81.

⁹ Idem.

¹⁰ Idem.

¹¹ Idem.

¹² „Silviu” face probabil referire la poeziile din *Neue Literatur*. Nr. 1, 1957, pp. 102-105.

și cultură. Ar avea succes ca poet ("are succese de poet"), poezia sa ar fi apolitică, "idilică", și în afară de aceasta ar fi foarte puțin angajat social. La conducerea Cercului literar studențesc s-a comportat mai degrabă pasiv, cu inițiativă personală redusă, mai mult ar aștepta să fie împins de la spate de către cadre didactice pentru a participa la activități ("așteaptă să fie îmboldit").¹³

Poate că imaginea creionată de "Silviu" despre Pastior era autentică, dar nu corespundea nicidecum idealului de tânăr comunist, așa că nu este de mirare că Securitatea a întocmit un dosar despre Pastior pe baza notelor informative pe care "Silviu" le furnizase despre el la intervale scurte de timp. În acest dosar au fost tezaurizate și alte materiale despre poet, constituindu-se bunăoară un dosar de cadre respectiv o "fișă personală".¹⁴ Potrivit acestui dosar, Pastior fusese deportat de pe băncile școlii – era elev în clasa a șaptea gimnazială în cadrul Liceului Brukenthal – Uniunea Sovietică, unde a fost folosit ca muncitor necalificat într-o mină de cărbune. După întoarcerea sa (1949) a lucrat într-o "fabrică de lăzi", de unde s-a mutat în 1951 la o fabrică de jucării. Între timp a putut să-și finalizeze studiile liceale, prin cursuri la fără frecvență (1949-1951) și să obțină certificatul de absolvire. Serviciul militar l-a efectuat în perioada 1951-1953 într-o întreprindere de construcții din Sibiu care i-a oferit ulterior un post de tehnician constructor. În august 1955 a demisionat și și-a început studiile la București, fiind în anul al II-lea (1957). Este fiul unui profesor de desen și din 1954 este căsătorit cu Roswitha, născută Capesius.

Se pare însă că aceste informații n-au fost suficiente pentru autoritățile din București, pentru a putea să ia măsuri împotriva lui, dacă situația ar impune. Din acest motiv Direcția a III-a a Securității, responsabilă cu spionajul extern și care urmărea cazul Pastior, solicită imperios Direcției a VII-a, al cărei domeniu de activitate era supravegherea populației în plan intern, să facă cunoscut în termen de zece zile ce se știa despre comportamentul lui Pastior și al relațiilor sale cu vecinii.¹⁵ În răspunsul acestei Direcții din 8 mai 1957 scria că cercetările au scos la iveală faptul că Pastior ar duce o viață de familie lipsită de tensiuni, retrasă, este serios, liniștit, iar acasă

¹³ În: Dosarul lui Oskar Pastior, R 249556, fila 82.

¹⁴ Idem.

¹⁵ A se vedea: idem, fila 86.